

Кравченко Вікторія Юріївна

Івано-Франківський національний технічний університет нафти та газу

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри філософії

м. Івано-Франківськ

ПРОБЛЕМА ДОВІРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному суспільстві існує потреба в довірі і проблема довіри. А.Селігмен вважає довіру явищем чисто сучасним, новим, що виникло на вищих сходинках розвитку суспільства в цілому. Оскільки на нижчих щаблях розвитку суспільства це була не довіра, а впевненість в очікуваннях рольової поведінки [2, с.32]. Вона виникає через різноманіття соціальних ролей, рольової диференціації і соціальної сегментації, в результаті чого можуть виникати міжрольові конфлікти, які і породжують потребу у взаємопристосуванні рольових очікувань, що, в свою чергу, викликає довіру, оскільки впевненості тут вже замало. «Чим більша кількість ролей і статусів, тим більша вірогідність виникнення між цими ролями конфліктів і протиріч. Чим більш диференційованою є система і чим активніше зростають ролі в соціальній системі, тим більша вірогідність того, що якійсь конкретній ролі (або набору ролей) буде надана певна лабільність, а отже збільшиться вірогідність – а може і необхідність – в взаємопристосуванні рольових очікувань. А збільшення невизначеності і взаємопристосування рольових очікувань збільшує можливість виникнення довіри як форми соціальних відносин» [2, с.39]. Ці міжрольові конфлікти є умовою для виникнення довіри, але не можуть бути основою для її існування та розвитку в суспільстві [2, с.32]. У сучасному суспільстві люди переживають недовіру (дефіцит довіри), але разом з тим, тільки в цій формації зароджується потенціал довіри, а значить і можливість реалізації цього потенціалу [2, с.35]. Впевненість в сучасній системі рольових очікувань дійсна тільки через довіру на особистісному рівні. Однак довіру потрібно сприймати, на думку А.Селігмена, як дещо таке, що виникає в зазорах системи заданих рольових очікувань, те лабільне, що відрізняє сучасну систему від впевненості в

ролі [2, с.40]. Самосвідомість сучасної людини визначається не тільки виконанням соціальних ролей, але й вмінням переходити від однієї ролі до іншої та врегулюванням меж між ними (взаємоприспосадування) [2, с.61].

Якщо говорити про міжрольові конфлікти в українському суспільстві, то потрібно зауважити, що вони виникають ще й додатково, через проблему адаптації в цьому соціумі. Прикладом може виступати невідповідність заробітної плати на основній роботі і високими соціальними вимогами в інших сферах життєдіяльності індивіда. При цьому очікування від інших ролей (ролі батька, чоловіка) не відповідають нормам суспільства. Звідси міжрольові конфлікти, що створюють психологічне навантаження на особистість в контексті «індивід - соціум».

У сучасному суспільстві довіра не може обмежуватись системними нормами, тому перетворює людину в цінність, розглядаючи її як джерело діяльності. Довіряти людині можна тоді, коли цінується її діяльність, яка поєднує вдало ролі, її особистість. Якщо всі обов'язки підпорядковані одній ролі, то довіра автоматично зникає, а з'являється лише впевненість або невпевненість, що притаманна історично раннім спільностям. «... здатність переходити від однієї ролі до іншої, від одних рольових очікувань до інших, з цих переходів, потенційно можливих, і народжується довіра» [2, с.63]. Ця здатність виникає тільки з появою самостійності та рефлексивності, що виступають ознаками довіри в соціумі.

Довіра чи недовіра виникає у відповідь на діяльність індивіда, що характеризується різноманітними реакціями на ті чи інші аспекти поведінки, що не вписуються в матрицю нормативно визначених рольових очікувань [2, с.68]. Мова йдеться про особистісні якості, ціннісні орієнтації індивіда, автентичність і самобутність особистості, що безпосередньо пов'язані із свободою (яка є умовою існування довіри в соціумі). визнаючи свободу вибору, індивід визнає особистісну незалежність співбесідника. Найкраще це може здійснюватися за рахунок ввічливості (моральності, духовності), що є вже не тільки умовою виникнення довіри (як і рольова диференціація), але й умовою її існування в суспільстві. У філогенетичному ракурсі виникнення гарних манер, етикету

сприяло виникненню нових рольових очікувань, тобто довіра і ввічливість виникають на пізніх етапах розвитку суспільства (сучасність). Однак, якщо розглядати довіру і ввічливість в ситуативному плані, то вони сприймаються як обернено пропорційні. «Чим менше між індивідами довіри, тим точніше вони намагаються дотримуватись правил етикету і хороших манер, і, навпаки, чим більше довіри один до одного, тим менше уваги приділяється ритуалізованим поведінковим стереотипам» [2, с.73].

Етнопсихологічні дослідження дозволяють окреслити проблему довіри в контексті дослідження української ментальності та національного характеру українців. Тривале підкорення України, відбір інтелекту в панівній державі протягом століть виробило норми психології – “заховатись”, “перечекати”, недовіри, замкнутості вдачі, настороги, споглядальної позиції, а не активної дії [1, с.111]. Постійна загроза смерті, випадковість, терпіння в житті українця призвели до двох видів реакції: авантюрно-козацького життєвого стилю та стилю притаєного існування, звуження сфери контактів зі світом, “відступом в себе”, що веде до визнання цінності окремої особи, її права на власний, індивідуальний шлях [1, с.122]. З іншого боку українська емоційність, чутливість дозволяє повністю довіряти, в першу чергу, своїм мріям тощо [1, с.118]. Таким чином, існує суперечність у визначенні довірчості як риси українського національного характеру.

Довіру і недовіру часто пов’язують з ризиком. Однак потрібно уточнити, що довіра виникає через визнання не тільки рольової поведінки, але тієї, що виходить за її рамки (визнання Я). А вихід за межі ролі, вихід із ролі – це завжди ризик, що характеризується неможливістю очікувати від інших взаємної реакції, тобто неприйняття іншого [2, с.68]. Щодо української нації, то зменшення ризику українців здійснюється за рахунок не визнання діяльності іншого, сприйняття іншого в цілісності, а за рахунок взаємодії на рівні «товар - гроші» («Я довіряю тобі тоді, коли заплачу»), що виходить за межі нормативної ролі.

Невиконання ролі, що веде до невідповідності рольових очікувань, викликає також ризик. Однак цей ризик обумовлюється впевненістю

(невпевненістю), а не довірою. Конфлікт, що виник у зв'язку з невиконанням ролі, вирішується в соціумі за рахунок накладання санкцій. У довірі не використовуються санкції, а визнається чи не визнається особистість іншого. Невиконання ролей в українському суспільстві обумовлюється впевненістю в те, що санкції не спрацювують; навіть, при застосуванні – страх виконання їх невеликий.

Вийти із ролі значить ризикувати, але з одного боку це може бути обумовлено розвитком особистості, її творчого потенціалу, а з другого боку – може звестися до невиконання ролі, що, в свою чергу, викликає різні негативні наслідки (безвідповідальність). Тому визнання іншого, ціннісне прийняття іншого є ще однією умовою існування довіри в суспільстві. Вихід із ролі в українському суспільстві продемонструємо на прикладі діяльності вчителя. У силу українських реалій вчитель часто немає роздаткових, ілюстративних матеріалів. Це спонукає її вийти із ролі – застосувавши свої здібності, створити самому (намалювати, сконструювати) роздатковий матеріал, що відкриває її творчий потенціал. З іншого боку ця ситуація може призвести до невиконання ролі взагалі – не використати роздатковий матеріал на уроці і провести його з порушенням дидактичного принципу наочності.

На думку Ф.Фукуями, довіра – це очікування, що виникає в межах соціуму і полягає в тому, що інші члени цього суспільства будуть демонструвати правильну, чесну, солідарну поведінку, що є нормою для даного суспільства [3, с.26]. Дані нормативні очікування можуть бути пов'язані як із глибинними ціннісними орієнтаціями, так із професійно-соціальними нормами поведінки. У цьому контексті довіра є різновидом соціального капіталу, який набувається і використовується групою в цілому, що створюється в середовищі її членів генералізованої довіри [2, с.85]. Соціальний капітал – здатність людей заради реалізації спільної мети працювати разом в одному колективі [3, с.26]. Така здатність до асоціації залежить від існування в соціумі норм і цінностей, притаманних всім його членам, а також готовність підкоряти свої інтереси інтересам групи. Довіра ототожнюється із соціальною солідарністю, що включає з одного боку: просту впевненість у системі рольових очікувань

(очікувань правильної поведінки), а з другого – що ці очікування обумовлюються спільною ідентичністю (подібністю сильних оцінок, духовною близькістю) [2, с.87].

Спільна ідентичність характеризується певним чином безумовностями, до яких можуть належати: духовна близькість, релігія, сильні оцінки, ідеологія, глибинні цінності тощо. «Існує здатність приписувати членам свого суспільства сильні оцінки, і, базуючись на них, дарувати один одному символічний кредит, який в успішних випадках перетворюється в самодостатню систему єдиних для всіх очікувань» [2, с.94]. Цей символічний кредит виступає вихідним моментом у формуванні міцних соціальних зв'язків і потужним виховним впливом у соціумі. Звідси сама система такого порядку (соціальна солідарність, генералізований обмін, духовна близькість, громадянська залученість) породжує довіру і є умовою її існування.

Криза довіри в українському суспільстві характеризується відсутністю умов існування довіри в соціумі (оскільки умови виникнення довіри присутні): духовна близькість, рефлексивність, ввічливість, громадська залученість тощо. Це відбувається через невпевненість у виконанні соціальних ролей або правильному їх виконанні. Як зазначалось вище, впевненість і невпевненість постає у суспільствах, що знаходяться на нижчих щаблях свого розвитку, не говорячи вже про довіру. Тому впевненість – невпевненість у виконанні соціальних ролей можна вважати вихідною точкою для соціально-економічного розвитку суспільства. Потрібно підтримувати, розвивати, удосконалювати умови існування, процвітання довіри, до яких належить: визнання особистості іншого, взаємоприспосовування, свобода особистості, культура поведінки тощо, що досягається шляхом самостійності і рефлексивності. Самопізнання себе, робота над собою, самовдосконалення – індивідуальний шлях кожної людини, що призведе до розвитку суспільства в цілому і поверне до групової ідентичності, та відновить довіру.

1. Пірен М.І. Основи етнопсихології. Підручник / М.І. Пірен– К, 1998. – 436 с.

2. Селигмен А. Проблема доверия / Адам Селигмен. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
3. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фрэнсис Фукуяма. – М.: ООО Издательство АСТ ЗАО НПП Ермак, 2004. – 730 с.